

BIBLIOTEKA »REČ I MISAO«
KOLO I KNJIGA 24

L. A. SENEKA

RASPRAVA O GNEVU

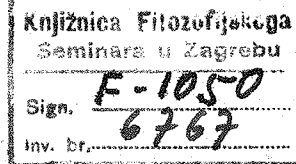

IZDAVAČKO PREDUZEĆE »RAD«
BEOGRAD 1963.

NASLOV ORIGINALA
L. ANNAEI SENECAE
DIALOGORUM LIBER III
AD NOVATUM
DE IRA

KNJIGA PRVA

Prevela
NADA TODOROVIĆ

PREDGOVOR

I. 1) Tražio si od mene, Novate, da pišem o tome kako gnev može da se ublaži; čini mi se da si se sasvim opravdano uplašio ove strasti jer je ona od svih najružnija i najpomamnija. U ostalim strastima ima ponešto i od mirnog i blagog, ali ova je sva jedno podbadaње i razdraženost i sva u silovitosti bola, mahnitajući u želji, koja je najmanje čovečna, za oružjem, krvlju, smrtnim kaznama; da bi drugome naškodila, ona zaboravlja sebe, ona naleće na sopstveno oružje pa u žudnji za osvetom povlači sa sobom i samog osvetnika. 2) Zato su neki mudraci¹⁾ rekli da je gnev kratko ludilo: tako i on ne može da se savlada, zaboravlja na pristojnost, ne obazire se na rodbinske i prijateljske odnose, uporan u onome što je započeo, zatvorenih očiju za savete, za razum, podstican beznačajnim razlozima, nesposoban da progleda pravedno i istinito, veoma sličan ruševinama koje se survavaju preko onoga što su same zdrobile. 3) Da se uveriš da nisu zdravi oni koje je gnev spopao, pogledaj samo njihov izgled: kao što su pouzdani znanci ludila drsko i preteće lice, mračno čelo, grozan izraz, ubrzan hod, drhtave ruke, boja lica koja se menja, učestano i snažnije disanje, iste te znake vidimo i kod razjarenih. 4) Oči su zapaljene i sevaju, po čitavom licu razliva se crvenilo usled priticanja krvi koja navire iz srca, usta drhte, kosa se diže i kostreši, dah je prigušen i šištav, glasovi se prepliću i lome, ječeći i mum-

¹⁾ Kompilator Stobej navodi više ovih filozofa, između ostalih pesnika Filemona i Katona Starca.

lajući, i mešaju se sa delovima isprekidanog govora, ruke se bez prestanka stežu, noge lupaju o zemlju, celo telo je u pokretu »bacajući besne pret-nje gneva,²⁾ lice odvratno, strašno unakaženo i naduveno. 5) Ne znaš da li je ovaj porok odvratniji ili ružniji. Drugi poroci mogu bar da se prikriju i da se zadrže na tajnom mestu: gnev se pokazuje pred svima i ispisuje se na licu, ukoliko je veći, njegova previranja se jače ispoljuju. Pogledaj kako se kod svih životinja pokazuju prethodni znaci kad se spremaju da skoče na svoju žrtvu, kako čitavo njihovo telo izlazi iz uobičajenog mira i položaja a njihova razjarenost i divljina provali u svoj svojoj silini. 6) Divljim veprovima se zapenuše žvale, zubi se od trenja zašilje, divlji bikovi zamahuju snažno svojim rogovima i udaraju tlo svojim kopitama, lavovi riču, razdražene zmiје naduvavaju svoje vratove, a izgled besnih pasa je mračan: nijedna životinja nije po prirodi tako strašna i tako opasna a da se kod nje, kad je spopadne gnev, ne pojavi još jači priliv divljine. 7) Znam da se i druge strasti jedva mogu sakriti, i požuda, i strah, i drskost odaju se i mogu da se prepoznaju, jer nema te strasti koja neće makar malo da pokrene naše lice. U čemu je, dakle, razlika? U tome što se druge strasti jasno vide, a gnev pada u oči.

II. 1) Ako hoćeš da posmatraš njegove posledice i štete od njega, znaj da nijedna kuga nije više koštala rod ljudski. Videćeš ubistva i trovanja i gadosti uzajamno nanesene, uništenja gradova, propasti čitavih naroda, poglavare prodate na licitaciji, buktinje podmetnute pod domove, neprijateljske požare koji se nisu mogli zaustaviti među zidinama, već su obuhvatili ogromne prostore i oblasti. 2) Pogledaj temelje najmoćnijih gradova koji se sada jedva raspoznaju: njih je gnev uništio; pogledaj koliko je vojskovođa o kojima je

²⁾ Ovaj izraz je možda uzet iz nekog jamskog stiha.

ostalo predanje kao o primerima nesrećne sudbine: jednoga je gnev proburazio u njegovoj ložnici, drugoga je pogodio za svetom trpezom njegovog domaćina, onoga tamo kopljima je razneo na komade kad je govorio sa sudskoga mesta,³⁾ naočigled sakupljene gomile na forumu, onome je naredio da svojom krvlju plati kaznu zbog sina koji je izdao otadžbinu, jednome je naredio da svoj kraljevski vrat pruži pod mač roba, drugome da svoje udove razapne na kracima krsta. 3) Dosađ sam govorio samo o smrtnim kaznama pojedinaca: a sada, ako ti se više sviđa, ostavi pojedince na koje se sručio gnev pa gledaj čitave skupštine posećene mačem, i masu koju su iskasapili razuzdani vojnici i čitave narode osuđene na smrt na razne načine...⁴⁾ 4) Kao da su prestali da se brinu o nama ili kao da preziru naš ugled. Šta? I zašto se narod ljuti na gladijatore, i toliko nepravedno da čak smatra da nije ispravno što oni ne ginu rado? Smatra da ga preziru pa se izrazom lica, pokretom, žestinom, od gledaoca pretvara u protivnika. 5) Što god je te vrste, to nije gnev, kao kod dece koja, kad padnu, hoće da tuku zemlju i često ne znaju na koga se ljute, već se samo ljute, bez razloga i bez uvrede, ali ipak ne bez izvesnog uobraženja uvrede i bez izvesne želje za kaznom.

Deca se igraju podražavajući udarce i umilostivljuju se tobožnjim suzama onih koji ih mole za oproštaj pa tobožnjom osvetom uklanjaju i tobožnji bol.

III. 1) Ljutimo se često, kaže, ne na one koji su nas uvredili, već na one koji nameravaju da nas uvrede, tako, dakle, vidiš da se gnev ne rađa iz uvrede. — Istina je da se ljutimo na one koji hoće da nas vrede, jer onaj koji namerava da čini nepravdu već je čini. — 2) Dokaz da gnev nije

³⁾ Ovo se odnosi na pretora Azelija, koga su sasekli nezadovoljni parničari.

⁴⁾ Ovde postoji praznina u tekstu. U izgubljenom odeljku verovatno da se nalazila definicija koju daje Laktancije (O gnevu božjem, gl. XVII).

želja za kaznom, kaže, jeste to što se često najslabiji ljute na najmoćnije i ne žele kaznu kojoj se ne mogu nadati. — Najpre smo rekli da je gnev želja, a ne mogućnost da se neko kazni: ljudi žele i ono što ne mogu da postignu. Najzad niko nije tako neznatan da ne može da želi kaznu čak i onoga na najvećem položaju. 3) Aristotelova definicija nije mnogo daleko od naše: on kaže da je gnev želja da se zlo vrati zlim. Dugo bi bilo potanko ispitivati kakva je razlika između naše i ove definicije. Protiv oba ova gledišta govori to što se zveri ne ljute zato što su izazvane nepravdom niti zato što žele nekoga da kazne ili da mu zadadu bol; jer ako to i čine, one to ne traže. 4) Ali mora se reći da kod životinja nema gneva, kao ni kod svih drugih živih bića, osim čoveka; naime, iako je gnev neprijatelj razuma, ipak se rađa samo tamo gde se nalazi razum. Zveri poseduju snagu nasrtaja, besnoću, divljinu, spremnost za napad; ali gnev ne poseduju, kao ni raskoš, iako su u nekim uživanjima neobuzdanije od čoveka. 5) Ne veruj onom pesniku koji kaže:⁵⁾

Ni jelen ne traži više svoj spas u begu,

Ni divlji vepar ne ume više da se srdi,

Ni medvedi ne kidišu na strašne čopore.

Ljutiti se znači podbadati sebe, gurati sebe; životinje isto toliko ne umeju da se ljute koliko ni da praštaju. 6) Mnoge životinje nemaju ljudska osećanja, ali imaju neke nagone koji su slični ovima: naime, ako su one sposobne da osećaju ljubav i mržnju, to u njih ima i prijateljstva, i surevnjivosti, i neslaganja, i sloge; ili kod njih ima bar nekih tragova od ovih osećanja, međutim, osećanje dobra i zla su osobine ljudskoga srca. 7) Razboritost je svojstvena samo čoveku, kao i staranje i marljivost i moć razmišljanja, te ne samo ljudske vrline već i ljudski poroci strani su i nepriступačni životinjama. Ceo njihov oblik, kako spoljni tako i unutrašnji, razlikuje se od čovekovog;

⁵⁾ Ovidije, *Metamorfoze* VII, 545 i dalje.

drukčije je oblikovana njihova sposobnost za vladanjem i sve ono što upravlja jednim bićem. Kao što imaju glas, ali nerazgovetan, bez dejstva reči, neartikulisani, kao što imaju jezik, ali zavezan i bez gipkosti, tako je kod njih i sposobnost za upravljanje priprosta i nerazvijena. Životinja, doduše, shvata izgled i vrstu stvari koja je podstiče na napad, ali to je sve nesređeno i zbrkano. 8) Otuda su životinjski nasrtaji i nemiri siloviti, ali to nije ni strah ni zabrinutost, ni žalost ni gnev, već nešto slično ovima: zato kod njih sve to brzo prolazi i menja se u nešto sasvim suprotno, pa kad su bile najbešnje i najusplahirenije, one odjednom stanu da pasu, a posle mahnite rike naglo se smire i zaspe.

IV. 1) Dovoljno je objašnjeno šta je to gnev. Po čemu se razlikuje od ljutitosti, vidi se jasno: toliko koliko pripit od pijanice ili zaplašen od kukavice. Gnevan može da ne bude naprasit, a naprasit može ponekad da ne bude gnevan. 2) Izostaviću ostale vrste gneva, koje Grci razlikuju pod većim brojem imena,⁶⁾ zato što ove kod nas nemaju svoje nazive, mada i mi za nekoga kažemo da je gorak, osoran, ljut, srdit, besan, goropadan, mučan, oštar, što sve pokazuje razne vidove gneva; među ove možeš ubrojati i nabusitoga, što je naročita vrsta ljutine. 3) Neke se srdžbe istužne u vici, neke su uporne i često se ponavljaju, neke su brzo spremne na svirepost a štedljive na rečima, jedne se sastoje od grubih reči i psovki, dok druge ne idu dalje od jadikovanja i durenja, neke su duboke i teške i uvučene u sebe: postoji hiljadu vidova ovog mnogostranog zla.

KRITIKA PERIPATETIČKE TEORIJE

V. 1) Ispitali smo šta je to gnev, da li se dešava još kom živom biću osim čoveka, po čemu se

⁶⁾ Ovo zapažanje treba pripisati peripatetičarima. Upor. Aristotel, *Nikomahova etika* IV, gl. V.

razlikuje od naprasitosti, koliko ima njegovih vidova; a sada ćemo ispitati da li je gnev prirodan i da li je koristan, i da li sme da se zadrži bilo pod kojim vidom. 2) Ako proučimo čoveka, pokazaće se da li je gnev prirodan. Ima li čega blažeg od čoveka kad je njegovo duševno stanje održavano u ravnoteži? Šta je pak svirepije od gneva? Ima li ičeg osećajnijeg od čoveka? Šta je pak mrsnije od gneva? Čovek je rođen za uzajamno pomaćanje, gnev za uzajamno upropaćivanje; ovaj hoće sve da ujedinjuje, onaj sve da razjedinjuje; ovaj hoće da koristi, onaj da škodi; ovaj da pritekne u pomoć i nepoznatima, onaj da napada i najdraže; ovaj je spreman da sebe žrtvuje koristima drugih, onaj da se baci u opasnost samo zato da povuče sa sobom drugoga. 3) Ko, dakle, više prezire prirodu nego onaj koji njenom najboljem i najsavršenijem delu dodeljuje ovaj divlji i najopasniji porok? Gnev, kao što rekosmo, žudi za kažnjavanjem, a najmanje je prirodno da se u ljudskom srcu nalazi želja za kažnjavanjem jer je ono najmilostivije. Ljudski život se osniva na dobroćinstvima i slozi i ne vezuje se strahom u savez i uzajamno pomaćanje, već uzajamnom ljubavlju.

VI. 1) Šta, dakle? A zar nije ponekad potrebna kazna? — Zašto da ne? Ali ona mora da bude poštena i razumna; jer kazna ne čini zlo, već ga leći pod vidom da ga čini. Kao što stavljamo na vatru iskrivljena koplja zato da bismo ih ispravili pa ih pritežemo stavljajući u njih klinove, ne zato da ih slomimo, već da ih opravimo, tako telesnim i duševnim bolom popravljamo poroćne karaktere. 2) Zar lekar kod lakših poremećaja ne pokušava najpre da nešto izmeni u svakidašnjim navikama, da uvede izvestan red i sistem u ishrani, piću i telesnim vežbama, te da zdravlje ojača promenivši samo način života. Posle ovoga stara se o korisnoj umerenosti; ako umerenost i red ne pomognu, on zabranjuje i uskraćuje neke stvari; ako ni ovo

ne dovede do uspeha, on zabranjuje hranu i propisuje uzdržavanje od svega; ako sva ova blaža sredstva prođu uzalud, on seče venu i odseca neke udove koji škode okolnim mestima raznoseći bolest; nijedno lečenje ne izgleda surovo ako je njegov ishod ozdravljenje. Tako treba da postupa zaštitnik zakona i upravljač države te, što je duže moguće, da se stara o duhovima građana dejstvom reći, i to blažih, da svakoga savetuje da radi dobro, da mu uliva želju za časnim i pravičnim delanjem i ljubav prema vrlini, a mržnju prema porocima; zatim neka pređe na ozbiljnije reći koje opominju, a onda na ukore; naposljetku neka pribegne kaznama, i to lakim i takvim koje se mogu opozvati, krajnje kazne neka ostavi za najgore zloćine, da niko ne nastrada sem onoga za koga je korisno da strada. Jedino u ovom nosioci pravde se razlikuju od lekara, što lekari onima kojima nisu mogli da poklone život pružaju laku smrt, dok izvršilac zakona, naprotiv, izvršujući smrtnu kaznu nad osuđenima, ove žigoše sramotom, ne zato što se raduje bilo čijoj kazni (od pametnoga je tako neljudska surovost daleko), već da ovi budu primer za sve pa da, kad već nisu hteli nikome da koriste, sada bar svojom smrću budu državi od koristi. Nije, dakle, ljudska priroda takva da teži za kaznom: zato ni gnev nije prirodan, jer on teži za kaznom. 5) Izneću i Platonov dokaz (zašto se ne bismo poslužili tuđim filozofima u onoj meri u kojoj i nama pripadaju): »Dobar čovek ne vređa«, kaže on, kazna vređa: dobrom čoveku ne pripada kazna, stoga ni gnev, jer kazna pripada gnevu. Ako se pošten čovek ne raduje kazni, on se neće radovati ni strasti kojoj kazna služi kao uživanje: dakle, gnev nije prirodan.

VII. 1) Zar gnev ne treba da se prihvati, iako nije prirodan, samo zato što je često koristan? On podiže duhove i podstiče ih; jer ništa veličanstveno u ratu junaštvo ne daje bez gneva; ako nije pod-

metnut taj plamen⁷⁾ i ako taj podstrek nije pokrenuo smeće i poslao ih u opasnosti. Stoga neki misle da gnev samo treba umeriti, a ne potpuno ukloniti i svesti na onu meru kad može da bude spasonosan oslobodivši se onoga što je preterano, ali zadržavajući ono bez čega bi svaka delatnost oslabila a jačina hrabrosti popustila. — 2) Najpre lakše je isključiti opasne strasti nego vladati njima, radije ne dopustiti im da dođu do izražaja nego, kad su već puštene, ublažavati ih; jer kad su strasti jednom zauzele položaj posednika naše duše, one postaju jače od upravljača i ne daju se ni osakatiti ni umanjiti. 3) Najzad sam razum kome su predate uzde moćan je dotle dok je odvojen od strasti; ali ako se s njima pomešao i uprljao, on ove ne može da zadrži iako je pre mogao da ih otera. Duh jedanput pokoleban i uzdrman robuje onoj strasti pod čiju je vlast potpao. 4) Počeci nekih stvari u našoj su vlasti, kasnije nas njihova snaga savlađuje i ne dopušta nam da odstupimo. Kao što tela survavajući se u ambis ne mogu da se zaustave jer ne vladaju svojim pokretima, pošto ovo survavanje zaustavlja svako razmišljanje i svako kajanje, tako i duh, ako ga spopadne gnev, ljubav i druge strasti, ne može nikako više da se zaustavi, već mora da dopusti strastima da ga vuku sa sobom te se pod njihovim teretom kotrlja sve do dna provallije po toj prirodnoj nizbrdici poroka.

VIII. 1) Najbolje je odmah osujetiti prvi nalet gneva, odbiti ga dok je u samom korenu i starati se da nikako ne upadnemo u gnev. Ako gnev počne da nas nosi nizbrdo, težak je povratak spasenju, jer se razum više ne pita onde gde se jedanput uvukla strast i gde joj je našom voljom dato izvesno pravo: ona će postupati odsada onako kako ona hoće, a ne kako bi ti hteo. 2) Prvo što treba učiniti to je da se neprijatelj odbije, jer kad je ušao u kuću, on se ne obazire na zarobljenike. A

⁷⁾ Ovako se podstiču trkački konji kad im se podmetne vatra pod trbuh (II, gl. XIV, 1).

duh ne zauzima neko zasebno mesto odakle posmatra strasti koje su spolja, tako da bi mogao da ih spreči da ne idu dalje nego što smeju, već se on sam pretvara u strast i zato ne može da pozove onu korisnu i spasonosnu snagu koju je izdao i oslabio. 3) Nemaју ovi, kao što rekoh, zasebna i odvojena mesta, već su strast i razum samo jedna promena duha nabolje ili nagore. Kako će se razum, osvojen i pritisnut porocima, oporaviti kad je pokleknuo pred gnevom? Kako će se osloboditi pomućenosti u kojoj je preovladala mešavina zala? — 4) Ali neki umeju, kaže, da se zadrže kad su usred gneva. — Da li na taj način što ništa ne čine od onoga što im gnev zapoveda ili je to nešto drugo? Ako ništa ne čine, jasno je da za izvođenje dela nije potreban gnev koji vi hoćete da pozovete u pomoć kao da je u njemu nešto jače od razuma. 5) Stoga vas pitam da li je jači ili slabiji od razuma. Ako je, pak, jači, kako će onda razum moći da mu nametne meru, jer obično se pokoravaju oni koji su slabiji? Ako je slabiji, onda je dovoljan samo razum da ispuni svoje ciljeve i bez gneva, i nije mu potrebna pomoć slabijega. — 6) Ali neki kad su gnevni umeju da se umere i da se uzdrže. — Kada? Kad gnev izvetri i nestane sam od sebe, a ne kad je u vrenju, jer tada je jači. 7) Šta dakle? Zar ponekad gnevni ne puštaju zdrave i čitave one koje mrze jer umeju da se uzdrže od nanošenja zla? Zaista puštaju. Ali kada? Kad je jedna strast potisnula drugu i kad ih je obuzeo ili strah ili neka želja. Gnev se tada smirio, ne zahvaljujući razumu, već zbog nekog nepouzdanog i zlog mira među strastima.

IX. 1) Zatim, gnev nema u sebi ničeg korisnog niti on oštri duh za ratne podvige. Nikada porok ne treba da pomaže vrlini, ona je dovoljna sama sebi. Svaki put kad joj je potreban polet, ona se ne ljuti, već se uzvisuje, ona se sama podstiče i sama stišava ukoliko smatra da joj je potrebno,

kao što od upravljača sprave za bacanje zavisi kako će se strele izbacivati i dokle će biti hitnute. 2) »Gnev je potreban«, kaže Aristotel, »i ništa se ne može osvojiti bez njega, potrebno je da on ispuni dušu i zapali srca; njega treba upotrebiti ne kao vođu, već kao vojnika.« To je pogrešno; jer ako on sluša razum i ide onamo kuda ga ovaj vodi, to već više nije gnev čija je osobina prkos; ako se pak odupire i ne smiruje kad mu se naređi, već ide dalje u svojoj samovolji i divljanju, tada je on nekoristan učitelj duha, kao onaj vojnik koji se ne obazire na znak za povlačenje. 3) Ako, međutim, dopusti da mu se nametne umerenost, onda treba da se nazove drugim imenom; on prestaje da bude gnev za koji ja znam da je neobuzdan i neukrotiv; ako ne dopusti, ostaje opasan i ne sme se uzimati kao pomoćno sredstvo. 4) Tako ili nije gnev ili je nekoristan. Jer ako neko primenjuje kaznu ne zato što je željan kazne, već zato što je to potrebno, ne treba ga smatrati gnevnim. Onaj će biti koristan vojnik koji zna da posluša savet; strasti su isto tako rđave sluge kao što su i zli gospodari.

X. 1) Zato razum nikad neće uzeti u pomoć slepe i silovite nagone kod kojih ni sam neće imati nikakvog uticaja, a koje bi mogao da savlada samo na taj način ako bi im suprotstavio nešto jednako ili slično, kao što je strah gnevu, gnev mekuštvu, požuda strahu. 2) Neka to zlo bude daleko od vrline, i ne prisiljavajmo razum da se ikada pokorava porocima! Nikada duša tu ne može da ima pravi odmor, jer onaj koji nalazi zaštitu u sopstvenim zalima, koji može da bude hrabar samo ako je gnevan, vredan samo ako oseća strasnu želju, miran ako se plaši, mora da bude potresan i bacan tamo i ovamo; takav mora da živi pod tiranijom i da padne u ropstvo neke strasti. Zar nije sramno pustiti da poroci zaštićuju vrline? 3) Zatim, razum prestaje da ima ikakvu moć ako

ništa ne može da postigne bez strasti i počinje da joj bude ravan ili sličan. Ima li tu neke razlike, kad je strast bez razuma isto tako nepromišljena kao što je razum bez strasti besplodan? Oboje su jednaki ako jedno bez drugog ne mogu da postoje. Ali ko bi se usudio da strast izjednači s razumom? — 4) Ipak je strast korisna, kaže, ako je umerena. — Naročito ako je korisna po prirodi. Ali ako ona ne podnosi vladu razuma, ovom će umerenošću postići makar samo to da ukoliko uspe da bude manja, utoliko će manje škoditi: dakle, umerena strast nije ništa drugo nego umereno zlo.

XI. 1) Ali gnev je potreban, kaže, protiv neprijatelja. — Nipošto: baš tu ne sme da bude stihijskih podsticaja, već treba biti uzdržan i poslušan. Ima li čega što više oslabljuje varvare, koji su nadmoćniji naročito u telesnoj snazi i otpornosti prema umoru, ako to nije gnev, koji je najveći neprijatelj samom sebi. Gladijatore njihova veština zaštićuje, a gnev ih obezoružava. 2) Zašto je, onda, potreban gnev, kad razum postiže iste koristi? Zar ti misliš da se lovac ljuti na zveri? On dočekuje one koje nailaze, a goni one koje beže i sve to njegov razum čini bez gneva. Šta je to što je upropastilo tolike hiljade Kimbara i Teutonaca koji su se rasturili po Alpima, tako da je vest o njihovoj strašnoj pogibiji odneo njihovim kućama ne glasnik, već glasina, ako to nije bio gnev koji je kod njih zamenio junaštvo? Ovaj, kad jedanput provali, sve pregazi na svom putu, pa vrlo često donese propast i samom sebi. 3) Ima li bešnjeg naroda od Germana? Ko je od njih žešći u napadu? Ko je željniji oružja u kome se rađaju i odgajaju i koje im je jedina briga, dok su prema svemu drugom ravnodušni? Ima li ikog ko je od njih otporniji u podnošenju svega, tako da se ne staraju čak ni o tome da pokriju veći deo tela i ne traže zaklone protiv klime koja je kod njih većito studena? 4) Pa ipak su ih iskasapili Hispanci, Gali i

ljudi iz Azije i Sirije,⁸⁾ koji su slabi ratnici, pre nego što se pojavila ijedna legija, ni zbog kakvog drugog razloga već samo zbog njihove plahovitosti. Hajde! daj ovim telima, ovim dušama koje ne znaju za prefinjenost, ni za raskoš, ni za bogatstvo, razum, daj im neku disciplinu; da ništa više ne kažem, podsetimo se samo na rimske običaje. 5) Čime je drugim Fabije obnovio iznemogle državne snage ako ne time što je umeo da oteže, da za-država i da odugovlači, a sve to gnevni ne umeju? Propala bi tada država koja je stajala na ivici propasti da je Fabije išao toliko daleko u smelosti koliko ga je savetovao gnev: on je uvek imao na umu sudbinu države i, procenivši snage koje nisu više smele da oslabe da se ne bi potpuno uništile, prigušivši bol i želju za osvetom, mislio je samo na korist i pogodnu priliku; on je pobedio najpre gnev, a onda Hanibala. 6) A šta da kažem o Scipionu? Zar on nije, ostavivši Hanibala, i punsku vojsku i sve one na koje bi morao da se ljuti, preneo rat u Afriku, i to takvom sporošću da je kod pakosnih ostavljao utisak nemarnosti i raspuštenosti? 7) A drugi Scipion? Zar on nije suviše dugo sedeo kod Numancije i ovaj svoj i državni neuspeh hrabro podneo, jer mu je više vremena bilo potrebno za opsedanje Numancije nego Kartagine? On je neprijatelja nagnao da pogine od sopstvenog mača, ograđivši ga i zatvorivši ga bedemom. 8) Dakle, gnev nije koristan ni u bitkama ni u ratovima; jer uvek spreman na nepromišljene postupke i želeći da neprijatelju pričini opasnosti, on se sam ne čuva. Najsigurnija je ona hrabrost koja se dugo i mnogo obazire oko sebe i koja upravlja i ide napred posle mnogo razmišljanja.

XII. 1) Šta dakle? Zar da se dobar ne ljuti, kaže, ako vidi da mu ubijaju oca, da mu otimaju majku? — Neće se ljutiti, ali će se svetiti, ali će ih

⁸⁾ Seneka ovde misli na španske, galske i azijske pomoćne trupe koje su služile u rimskim armijama.

braniti. Zašto se bojiš da mu neće biti dovoljan podstrek ljubav i poštovanje, i bez gneva? Ili reci isto tako: »Šta dakle? Ako pošten čovek vidi da mu kolju oca ili sina, zar neće plakati, zar neće pasti u očaj?« Vidimo da se ovo dešava ženama, jer je njih toliko puta uznemirila i slutnja zbog neke beznačajne opasnosti. 2) Pošten čovek će vršiti svoje dužnosti bez zbunjenosti, bez drhtanja, činiće dela dostojna poštenog čoveka te će na taj način postići da ništa ne čini nedostojno čoveka. Otac će biti šiban: braniću ga; otac je ubijen: osvetiću ga, ne zato što mi je žao, već zato što je to potrebno. 3) Kad ovo kažeš, Teofraste, ti izlažeš omalovažavanju hrabrija načela pa, napustivši sudiju, ti dolaziš pred društvo ljudi da im kažeš ovo: pošto se u takvoj nesreći koja je snašla njegove svaki ljuti, ti misliš da će ljudi smatrati da treba činiti ono što oni čine, jer gotovo svaki smatra da je opravdano ono osećanje koje ga je obuzelo. — 4) Pošteni ljudi se ljute zbog nepravdi koje su nanesene onima koji su im bliski. — Ali oni to čine i u slučaju ako im se ne pruži uslužno topla voda, ako se staklo razbilo, ako im se cipela uprljala blatom. Ovaj gnev ne pokreće nikakvo poštovanje ni ljubav, već samo slabost, kao kod dece koja će plakati za izgubljenim roditeljima isto kao za orasima. 5) Ljutiti se zbog svojih bližnjih nije osobina jedne osećajne duše, već slabe; to je pošteno i dostojno postati branilac svojih roditelja, dece, prijatelja i sugrađana, kad nas u tome vodi osećanje dužnosti koja je razborita i promišljena, a ne naprasita i razjarena. Nijedna strast ne žudi većma za osvetom nego gnev i baš zbog toga je on nesposoban da se osveti: nagao i bezuman, kao gotovo svaka strasna želja, sam sebi smeta u onome u čemu se žuri. Zato ni u miru ni u ratu gnev nikada nije služio na dobro, jer on čini mir sličan ratu, a u ratu zaboravlja da je Mars zajednički i da potpada pod tuđu vlast ako

nije u svojoj. 6) Zatim, poroke ne treba uzeti u službu zato što su nekad nešto uspešno učinili; jer i groznice olakšavaju neke vrste bolesti, ali je ipak bolje biti daleko od njih: bedna je vrsta lečenja koja zahteva da se zdravlje dobija pomoću bolesti. Gnev, kao otrov, kao rušenje, kao brodolom, ne treba smatrati spasonosnim ako je jednom neočekivano koristio: često su najveće nesreće bile spasonosne.

XIII. 1) Zatim, ono što je vredno posedovanja, što je veće i bolje, to se više i želi. Ako je pravda neko dobro, niko neće reći da će ona biti bolja ako se od nje nešto oduzme; 2) ako je hrabrost nešto dobro, niko neće želeti da se ona u izvesnoj meri umanji; to znači da je i gnev bolji što je veći, a ko može da se žali na povećavanje ijednog dobra? Svakako da je nekorisno da se gnev povećava; nije dobro ono što rašćenjem postaje zlo. — 3) Gnev je koristan, kažu, jer ljude čini borbenijim. — Na taj način korisno je i pijanstvo: jer ono čini žestokim i smelim, i mnogi su bili bolji na maču kad nisu bili trezni; o, zašto ne kažeš onda da su i ludilo i bezumlje potrebni za snagu, jer besnilo često čini ljude snažnijim. 4) Šta? Zar nije više puta strah od protivnika ulio hrabrost, a strah od smrti podstakao na borbu čak i najmlitavije? Ali gnev, pijanstvo, strah i druga duševna stanja te vrste ružna su i prolazna sredstva za razdraživanje i ona ne jačaju junaštvo kome nikakvi poroci nisu potrebni, već samo za kratko vreme pridižu jedan lenj i trom duh. 5) Niko ne postaje hrabriji ljuteći se a da nije bio hrabar i bez ljutnje. Dakle, gnev ne dolazi u pomoć hrabrosti, on joj stoji nasuprot. Zar ne bi gnev, kad bi bio nešto dobro, pre išao uz svakog onog koji je savršeniji? Međutim, najrazdražljivija su deca; starci i bolesnici i svi oni koji su po prirodi slabi, rado se uzrujavaju i žeste.